

МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС: БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ

Розкриваються методичні засади та шляхи вдосконалення кредитування банками малого і середнього бізнесу

Ключові слова: *кредитоспроможність позичальника, методи кредитування, кредитний ризик*

Постанова проблеми. Ефективна діяльність підприємств малого та середнього бізнесу, забезпечення стабільного зростання, підвищення рентабельності і конкурентоспроможності в умовах ринкової економіки значною мірою визначається обсягом кредитування в цей сектор, що є одним з важливих чинників, які підтримують та розвивають бізнес. Кредит, що його потребують на сьогоднішній день багато малих підприємств та фірм є однією з складових частин загальної стратегії і темпів розвитку. Такий кредит спрямований на підтримку діяльності, надає "друге дихання" бізнесові.

Актуальність теми роботи пов'язана з тим, що ефективне кредитування підприємств на сьогоднішній день – це одне з найважливіших і найактуальніших завдань банківської системи України. Кожній кредитній установі саме кредитні операції приносять найбільші доходи і від того, наскільки правильно будуть обрані методи і дотримані умови кредитування, в значній мірі, залежить результат кредитної операції.

Аналіз останніх досліджень. Вдосконалення кредитування банками малого і середнього бізнесу є пріоритетною проблемою практиків і науковців. В Україні їй присвячені праці Дзюблюка О.В., Мороза А.М., Савлука М.І., Примостки Л.М., Петрука О.М. та інших. В той же час проблема вдосконалення та пошуку нових методів і форм кредитування малого і середнього бізнесу вимагають подальшого дослідження і висвітлення.

Викладення основного матеріалу. Кредитні операції, пов'язані з кредитуванням підприємств малого та середнього бізнесу – програмою мікрокредитування, надаються фізичним особам – резидентам, які є власниками істотної участі або належать до управлінського персоналу юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність, фізичним особам – підприємцям, та юридичним особам, які є резидентами України та джерелом доходів яких є прибутки, що отримані внаслідок підприємницької діяльності, за умови їх кредитоспроможності.

Для визначення кредитоспроможності позичальника оцінюється його дійсний фінансовий стан. Для цього проводиться фінансово-економічний аналіз (далі – ФЕА) реальної інформації фінансового та економічного характеру щодо підприємницької діяльності приватного підприємця або юридичної особи, що виступає позичальником, або юридичної особи в разі, якщо позичальник належить до управлінського персоналу або є засновником цієї юридичної особи. ФЕА передбачає обов'язкове відвідування місця ведення бізнесу та місце проживання позичальника, а також аналіз офіційної звітності суб'єкта підприємницької діяльності.

Рішення щодо кредитування приймається на підставі аналізу даних фінансового стану суб'єкта підприємницької діяльності, доходи від підприємницької діяльності якого розглядаються в якості джерела повернення заборгованості

позичальника перед банком, а також даних стосовно якості менеджменту позичальника (якщо позичальник – юридична особа), та даних щодо забезпечення зобов'язань позичальника за кредитними коштами.

З метою підвищення оперативності та якості організації процесу кредитування та посилення внутрішнього контролю, функції підготовки кредитних документів щодо оформлення та надання кредитної операції, а також обліку та супроводження кредитних операцій покладено на економістів підрозділів по роботі з малим бізнесом.

Кредитування за програмою мікрокредитування відбувається на будь – які цілі, що не суперечать чинному законодавству України, нормативно-правовим актам Національного банку України.

Процес кредитування складається з ряду етапів, кожний з яких забезпечує вирішення певних завдань, а в сукупності досягаються головні цілі – надійність і прибутковість для банку.

Виникнення кредитних відносин між підприємствами й банками можливе за таких умов:

1. учасники кредитної угоди мають бути юридичними особами і функціонувати на принципах комерційного розрахунку;

2. підприємство (позичальник) або має бути власником майна, або володіти правом на користування та розпорядження ним;

3. необхідна наявність економічних і юридичних гарантій повернення кредиту після певного строку;

4. кредитор має бути так само заінтересований у видачі кредиту, як підприємство – в його отриманні, тобто повинні збігатися економічні інтереси суб'єктів господарювання;

5. банк-кредитор у процесі оцінки діяльності підприємства-позичальника ставить такі вимоги: підприємство має бути кредитоспроможним; підприємство повинно забезпечувати зростання обсягів виробництва та реалізації продукції (робіт, послуг); співвідношення суми зобов'язань, включаючи суму кредиту, що планується отримати, до суми власного капіталу має становити не більше 70:30; інвестиційний проект підприємства-позичальника має бути фінансово-окупним та не передбачати виробництва з високим екологічним ризиком; кредит має бути забезпечений. Як застава використовуються акції, нерухоме (будівлі, комплексне технологічне обладнання) і рухоме (автотранспортні засоби, механізми) майно, виробничі та інші активи, що належать підприємству-позичальнику і можуть бути прийняті в забезпечення згідно з чинним законодавством України. Відповідно до умов, що їх ставлять більшість українських банків, дисконтована вартість застави повинна становити не менше 200 % від суми зобов'язань позичальника. За оцінювання майна, що передається в заставу, ураховується його ліквідність.

Основною проблемою, яка постає перед банком при кредитуванні підприємств є ризик. Ризик є невід'ємною складовою економічної діяльності. Недостатнє усвідомлення його нерідко призводить до сумних наслідків. Банківську справу неможливо уявити без ризику, тобто для функціонування комерційних банків ризик є притаманною складовою. Мінімізація кредитного ризику є основним завданням і проблемою для банку при здійсненні кредитування.

Банки для зменшення кредитного ризику використовують не окремі методи зниження ризику, а комбінацію їх, застосовуючи як зовнішні, так і внутрішні способи.

Методи управління банківськими ризиками поділяється на такі групи :методи уникнення банківських ризиків; методи прийняття банківських ризиків.

У свою чергу методи прийняття банківських ризиків поділяється на підгрупи: методи зниження банківських ризиків; методи самостійного протистояння банківським ризикам; методи передання банківських ризиків.

Методи передання (трансферу) банківських ризиків полягають у розподілі ризиків між іншими учасниками ринку: банками, підприємствами, будівельними, страховими, інвестиційними, факторинговими та лізинговими компаніями, іншими фінансовими організаціями. Серед причин, через які передання ризику вигідне як для сторони, що передає (трансфер), так і для сторони, що приймає ризик (трансфері), такі: збитки, великі для трансферу, можуть бути незначними для трансфері; трансфері може мати ліпші можливості і знати кращі способи для зниження можливих збитків, ніж трансфер; трансфері може перебувати в кращій позиції для зменшення збитків чи контролю за ризиком (наприклад, мати широкі можливості виходу на ф'ючерсній біржі з метою хеджування ризику).

Трансфер ризику не є найбільш безпечним й ефективним способом мінімізації банківських ризиків. Тому рекомендується під час передавання банківських ризиків урахувати таке: трансфері повинен мати значні повноваження для зменшення і контролю ризику і найкраще використовувати ці повноваження; трансфері повинен мати можливість швидко виконати всі взяті на себе зобов'язання; розподіл ризиків між трансфером і трансфері має бути чітко визначеним і недвозначним; ризик має передаватися за ціною, однаково привабливою для обох учасників; рішення про трансфер повинне прийматися на основі критерію ефективності (як недорогий чи більш прибутковий метод) порівняно з аналогічними за надійністю методами мінімізації банківських ризиків. Існують такі методи передання банківських ризиків : страхування; хеджування; продаж активів та сек'юритизація; консорціуми та паралельні кредити; договори гарантії та поруки; факторинг та лізинг.

Найважливішими та часто використовуваними банками із перерахованих методів належать : страхування, хеджування та договори гарантії та поруки.

Страхування належить до методів передання ризику через укладення договору, в якому в ролі трансфері виступає страхова компанія. З усіх способів передання ризику страхування найбільшою мірою відповідає ідеальним умовам трансферу ризику.

Страхування кредитних ризиків розглядається, як вид страхування, сутність якого полягає в зменшенні чи усуненні кредитного ризику.

До страхування кредитів (кредитних ризиків) відносять такі два його варіанти: добровільне страхування ризиків непогашення кредитів; добровільне страхування відповідальності позичальника за непогашення кредитів.

Страхування відповідальності позичальників за непогашення кредиту можна розглядати як форму забезпечення кредиту і сплати процентів лише у тому разі, коли страхова компанія спроможна здійснити виплату страхової винагороди. Недоліком такої форми страхування є й те, що страховик не вступає в прямі правові відносини з банком-кредитором, а отже, банк як третя особа втрачає можливість безпосереднього захисту своїх інтересів.

НБУ визначає хеджування як метод мінімізації ризику, зміст якого полягає у визначенні об'єкта хеджування та підборі до нього адекватного інструменту хеджування з метою компенсації збитків від об'єкта, хеджування за рахунок прибутків від інструменту хеджування. Хеджування дозволяє банку ліквідувати як ризик, так і можливість отримання додаткового прибутку: якщо умови чи події будуть сприятливими з погляду об'єкта хеджування, будь-який прибуток автоматично перекриватиметься збитками від інструменту хеджування.

Інструмент хеджування – об'єкт, поведінка якого за певних умов чи подій є прямо протилежною поведінці об'єкта хеджування за тих самих умов чи подій. Якщо об'єкт хеджування, наприклад депозит в іноземній валюті, втрачає вартість у разі знецінення валюти, то вартість інструменту хеджування зростає. На практиці інструменти хеджування мають відповідати також певним додатковим умовам: бути безумовними, безвідкличними тощо.

Об'єкт хеджування – будь-який фінансовий інструмент, який несе в собі ризик для банку. Найчастіше це банківські активи чи пасиви, вартість яких може змінитися в разі настання певних умов чи подій.

Отже, хеджування – спосіб зниження ризику втрат, зумовлених несприятливими для продавців чи покупців коливаннями ринкових цін. Тому хеджування може бути застосоване лише до цінових ризиків.

Одним із способів передання банківських ризиків є укладення договорів гарантії та поруки.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним своїх зобов'язань. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником). Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. Поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткової (субсидіарної) відповідальності поручителя.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому самому обсязі, що й боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарне (якщо інше не встановлено договором поруки).

За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредитором грошову суму відповідно до умов гарантії. Вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії пред'являється у письмовій формі. До вимоги додаються документи, зазначені в гарантії. У вимозі до гаранта або у доданих до неї документах кредитор повинен вказати, у чому полягає порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією. Кредитор може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого в гарантії, па який її видано. Кредитор не може передавати іншій особі право вимоги до гаранта, якщо інше не встановлено гарантією.

Саме під впливом кредитного ризику в Україні в повній мірі не знайшли свого практичного застосування світові методи надання банківських позичок такі як револьверне кредитування (автоматично поновлюваний кредит) та контокорент. Але, варто зазначити, що в Україні знайшли своє практичне застосування овердрафт та кредитна лінія, які теж досить широко використовуються у зарубіжній практиці кредитування. Хоча ці методи надання позик не можна назвати найбільш розповсюдженими через безумовну перевагу разових позичок, все ж їх питома вага у загальному обсязі наданих позичок постійно зростає.

Варто зазначити, що постійний розвиток та вдосконалення в Україні методів кредитування, які широко використовуються в світовій банківській практиці, а саме овердрафту та кредитної лінії поступово призведе до появи на ринку банківських послуг контокоренту та револьверних позичок. Кредитування у вигляді контокоренту та надання револьверних позичок має багато спільного з вітчизняними аналогами: овердрафтом та кредитною лінією.

Перспективи розвитку кредитної лінії, револьверного кредитування, овердрафту та контокоренту, як методів надання позик в Україні величезні.

Гальмує цей розвиток низька платоспроможність та недовіра банків до позичальників. Досвід кредитування цими методами можна запозичити та пристосувати до наших умов зі світової практики кредитування. Звичайно це досить складно, оскільки надання позичок у вигляді контокоренту та револьверне кредитування, як вже було зазначено, можливо лише за умови стійкого фінансового стану, платоспроможності позичальника та високого рівня довіри до нього з боку банку. Отже, знову постає питання про кредитний ризик, який є невід'ємною частиною кредитування.

Відомо, що останнім часом банки розширили коло клієнтів, яким надають позички у вигляді овердрафту та кредитної лінії. Це свідчить про те, що все ж таки фінансовий стан окремих позичальників покращується.

За сучасних умов для українських комерційних банків особливого значення набуває вивчення зарубіжної банківської практики, насамперед вибір методів надання позики в тій чи іншій ситуації.

В світовій банківській практиці при кредитуванні підприємства у вигляді кредитної лінії кредитор лімітує суму використання капіталу, вимагає, щоб підприємство задля підтримки кредитної лінії тримав на безстроковому, безпроцентному депозитному рахунку в банку відповідні кошти в межах 20-30 % від суми кредитної лінії, або створив резерв позички, щоб у разі виникнення сумнівів у погашенні заборгованості за рахунок цього резерву сплачувати позичковий процент. Щоб переконатись, що лінія використовується по призначенню комерційні банки європейських країн іноді вдаються до так званого "періоду очищення" – 30-60 денного терміну, протягом якого не видається жодного траншу.

Крім того, тиск банківської конкуренції і бажання зберегти зв'язки з клієнтами утримують від легковажних спроб вдаватися до таких обмежень. Але саме ці вимоги до підприємств суттєво знижують кредитний ризик і вітчизняні банки в майбутньому при покращенні фінансового стану підприємств могли б використати цей зарубіжний досвід.

Таким чином, продовжуючи розгляд світового досвіду і можливості його використання у вдосконаленні вітчизняного методу надання позик у вигляді кредитної лінії варто зупинити увагу на перевазі у практиці українських банків невідновлюваної кредитної лінії над відновлюваною. Це пов'язано з нестабільною економічною ситуацією на Україні, тому що позичка у вигляді відновлюваної кредитної лінії надається лише надійним клієнтам з стійким фінансовим станом. Прикладом відновлюваної кредитної лінії є револьверна або автоматично поновлювана позичка, що надається банком клієнту в межах встановленого ліміту заборгованості, яка використовується повністю або частинами і відновлюється в міру погашення раніше виданої суми.

Угода про револьверну позичку подібна до тієї, яку укладають на кредитну лінію, але як правило термін її дії – 2-3 роки протягом цього періоду клієнт неодноразово позичає і повертає борг.

Револьверна позичка зазвичай незахищена, вона ґрунтується на загальній фінансовій спроможності підприємства. Цей метод кредитування інколи відносять до бланкових позичок і практикують її використання за кордоном.

Термін такої позики у світовій практиці виходить за межі одного року. Українські банки практикують кредитування по відновлюваним кредитним лініям до року. Отже, повернувши частину боргу, підприємство може отримати нову позику в межах встановленого ліміту та терміну дії договору. Часто револьверна позичка може переглядатись щодо терміну її погашення. Заборгованість за такою кредитною лінією змінюється хвилеподібно, на позичковому рахунку завжди є непогашений залишок, який може бути постійним джерелом формування оборотних коштів. Саме тому, цю позичку часто образно називають "вічнозеленою".

Не виключено, що незабаром за умови стабілізації економіки України довіра до позичальників з боку банків зросте і зарубіжна практика у вигляді револьверного кредитування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що в умовах сучасної фінансової кризи виникла необхідність принципово нового підходу банків до використання методів і форм кредитування малого і середнього бізнесу, що ми показали на прикладі овердрафту та відновлюваної револьверної кредитної лінії. Звичайно, універсальних методик не існує, тому і надалі повинні здійснюватися дослідження в плані їх вдосконалення.

Список використаних літературних джерел:

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 р., № 2121-III.
2. Банківські операції: Підручник А.М., Мороз М.І., Савлук М.Ф. Пуховкіна та інші; за ред. А.М. Мороза – К.: КНЕУ, 2000. – 384 с.
3. *Дребот Н.П., Сідельник О.П.* Проблеми та перспективи оптимізації співпраці банків з малим та середнім бізнесом. Регіональна економіка. – 2007, № 1 – с. 204.

ГЕРАСИМОВИЧ Анатолій Михайлович – доктор економічних наук, професор ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана".

Стаття надійшла до редакції 27.10.2012 р.